

Franciszek Kapusta

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

ROLNICTWO POLSKIE W WARUNKACH UNII EUROPEJSKIEJ

Streszczenie: Rolnictwo jest chronologicznie pierwszą zorganizowaną formą działalności człowieka i we wszystkich krajach ze względu na dostarczane dobra oraz spełniane funkcje w ekosystemie odgrywa szczególną rolę. We wszystkich państwach przechodzi różnorodne przemiany. Wstąpienie Polski do Unii Europejskiej wymusza proces adaptacyjny naszego rolnictwa do warunków unijnych, gdzie funkcjonuje Wspólna Polityka Rolna. Polityka rolna Unii Europejskiej przeszła ewolucję od popierania rozwoju produkcji do kształtowania pożądanego poziomu spożycia, dochodów rolników oraz ekosystemów. W opracowaniu dokonano analizy zarówno ewolucji polityki rolnej mającej wpływ na nasze rolnictwo, jak również jego przemiany na tle rolnictwa innych państw Unii. Obserwuje się zmniejszanie się udziału rolnictwa w użytkowanych czynnikach produkcji i wytwarzanej produkcji globalnej oraz dodanej, natomiast niezmiennie rośnie jego rola w zaspokajaniu podstawowych potrzeb człowieka – wyżywieniu i w ekosystemie. Polska pod względem powierzchni i ludności w Unii Europejskiej zajmuje 6. miejsce. Pozycja rolnictwa polskiego jest jednak wyższa, a w niektórych produktach zajmuje nawet pierwszą pozycję. Zajmowana pozycja nie jest jednak stała: obserwuje się wzrost i obniżanie się pozycji Polski w rankingach. W gospodarce Polski zmieniają się miejsce i rola rolnictwa. Maleje udział rolnictwa pod względem: użytków rolnych w ogólnej powierzchni kraju, czynnych zawodowo w rolnictwie, wartości środków trwałych brutto, nakładów inwestycyjnych produkcyjnych oraz produkcji globalnej, natomiast zwiększa się udział rolnictwa w krajowej wartości dodanej i eksporcie.

Słowa kluczowe: adaptacja, rolnictwo, miejsce, rola, pozycja, polityka.

*Ze wszystkich sposobów zdobywania dóbr, nie ma lepszego, obfitszego
przyjemniejszego, odpowiedniego dla człowieka, bardziej godnego człowieka
wolnego niż rolnictwo...*

*Co do mnie, nie wiem, czy istnieje jakiś inny sposób życia
bardziej szczęśliwy niż rolnictwo, nie tylko przez użyteczność tego zajęcia,
które zapewnia utrzymanie całemu rodowi ludzkiemu, lecz również przez przyjemność i obfitość,
których dostarcza, gdyż uprawa ziemi wytwarza wszystko,
czego można zapragnąć dla życia ludzi i kultu bogów.*

Marcus Tullius Cynceron

1. Wstęp

Rolnictwo było chronologicznie pierwszą zorganizowaną formą działalności człowieka, a w procesie jego rozwoju podstawową komórką stało się gospodarstwo. W warunkach rozwiniętego rynku przeistoczyło się ono w przedsiębiorstwo. Ewolucja od gospodarstwa (typu feudalnego czy rodzinnego) do przedsiębiorstwa nigdzie nie została zakończona, w związku z czym trwale współdziałają ze sobą różne formy ustrojowe i typy własności.

Głównym zadaniem rolnictwa jest dostarczenie człowiekowi żywności do bezpośredniego spożycia, surowców odnawialnych do przetwórstwa na produkty żywnościowe i nieżywnościowe (np. włókna, naturalne roślinne i zwierzęce, skóry surowe), usług produkcyjnych i nieprodukcyjnych (transport, odśnieżanie, agroturystyka itp.) po to, żeby zaspokoić różnorodne potrzeby człowieka. Należy pamiętać, że część surowców odnawialnych do wytwarzania dóbr zaspokajających potrzeby człowieka pozyskuje się z gospodarki leśnej, wodnej i morskiej¹.

Rolnictwo – w rozumieniu potocznym – w makroekonomicznym ujęciu jest działem gospodarki narodowej obejmującym trzy ogniwa²:

- a) wytwórczość rolniczą,
- b) usługi produkcyjne wraz z całą sferą infrastruktury technicznej rolnictwa,
- c) wieś funkcjonującą jako wyodrębniony terytorialnie organizm, w tym zwłaszcza osadnictwo wiejskie i budownictwo, infrastrukturę socjalną, zagospodarowanie przestrzeni rolniczej, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich, warunki bytu ludności wiejskiej itp.

W każdym kraju rolnictwo ma od dawna ukształtowane miejsce w gospodarce narodowej. Powiązane jest w różnorodny sposób z pozostałymi działami i gałęziami gospodarki (są to powiązania międzygałęziowe oparte na przepływach dóbr materialnych i usług, kapitałów i siły roboczej).

Prawidłowością rozwoju gospodarczego jest to, że zmniejsza się udział rolnictwa zarówno w wykorzystywanych zasobach, jak i w tworzonej wartości dodanej brutto. Nie oznacza to, że zmniejsza się rola rolnictwa dla społeczeństwa. Można uznać za paradoks, że im mniejszy odsetek stanowi rolnictwo w gospodarce narodowej, tym większa jest jego rola, albowiem dostarcza ono surowców do wytwarzania dóbr, zwłaszcza żywnościowych, zaspokajających potrzeby na coraz wyższym poziomie coraz liczniejszej społeczności. Żadne społeczeństwo nie może funkcjonować bez rolnictwa, gdyż potrzeby żywnościowe są niezastępowalne, a samo rolnictwo odgrywa także istotną rolę w wytwarzaniu innych dóbr oraz w całym ekosystemie i jest jednym z najważniejszych elementów równowagi środowiska. Krajowa produkcja rolnicza jest we wszystkich krajach podstawą bezpieczeństwa żywnościowego i samowystarczalności żywnościowej. Rolnictwo, rozwijając produkcję, równo-

¹ Jest to szerokie ujęcie rolnictwa (działalności dostarczającej odnawialną biomasę).

² A. Woś, *Rolnictwo jako dziedzina biznesu*, [w:] *Encyklopedia biznesu*, t. II, Fundacja Innowacja, WSS-E, Warszawa 1995, s. 796.

cześnie spełnia jeszcze funkcje społeczne, kulturowe i przyrodnicze mające duży wpływ na warunki życia całego społeczeństwa. Społeczności wiejskie zaś (rolnicy, pracownicy rolnictwa i jego infrastruktury) stanowią ważną część elektoratu, o którą zabiegają wszystkie partie polityczne. Stanowią więc ważny składnik równowagi politycznej.

Klasyfikację najważniejszych funkcji rolnictwa przedstawił J. Wilkin (tab. 1). Rozważania nad wielofunkcyjnością rolnictwa zwróciły uwagę badaczy i polityków na znaczenie potrójnego zakorzenienia rolnictwa: terytorialnego (przestrzennego), przyrodniczego oraz społeczno-kulturowego. Jest ono ważnym czynnikiem odróżniającym produkcję rolną od większości innych rodzajów produkcji, które na ogół utraciły to zakorzenienie pod wpływem konkurencji wymuszającej ich wielką mobilność.

Tabela 1. Klasyfikacja rynkowych i pozarynkowych funkcji rolnictwa

Produkcyjne	Funkcje		
	społeczne	kulturowe	przyrodnicze
Komercyjne: – artykuły żywnościowe przeznaczone na rynek, – artykuły rolne stanowiące surowce przemysłowe, – produkty rolne służące wytwarzaniu energii, – usługi turystyczne związane z działalnością rolniczą Niekomercyjne: – samozaopatrzenie gospodarstwa domowego w żywność	– wpływ na żywotność ekonomiczną i spójność społeczną wsi, – element zabezpieczenia społecznego dla rodzin rolniczych i części rodzin nierolniczych, – stabilizator wstrząsów wywołanych zmianami gospodarczymi i instytucjonalnymi (tzw. bufor szoków zewnętrznych)	– ochrona i wzbogacanie tradycji kulturalnych na wsi, – wzbogacanie kultury narodowej, – wzmacnianie tożsamości i różnorodności kulturowej na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym, – kształtowanie kapitału kulturowego, – ochrona i wzbogacanie pejzażu kulturowego wsi	Pozytywne: – zapobieganie degradacji przyrodniczej użytków rolnych, – ochrona bioróżnorodności terenów rolniczych, – ochrona bądź poprawa stosunków wodnych na terenach rolniczych, – zapobieganie erozji gleb Negatywne: – zanieczyszczenie gleby i wód środkami chemicznymi, – erozja gleb, – zmniejszanie bioróżnorodności terenów rolniczych, – emisja gazów cieplarnianych

Źródło: J. Wilkin, *Wielofunkcyjność rolnictwa – konceptualizacja i operacjonalizacja zjawiska*, „Wies i Rolnictwo” 2009, nr 4 (145), s. 18.

Rolnictwo w rozumieniu mikroekonomicznym jest utożsamiane z działalnością gospodarczą polegającą na oddziaływaniu człowieka na żywe organizmy roślinne i zwierzęce w taki sposób, aby powstawały użyteczne surowce służące do wytworzenia różnych dóbr, zwłaszcza żywnościowych. Działalność ta musi być prowadzona tak, by nie burzyła równowagi ekologicznej i nie powodowała nadmiernej eksploatacji istniejących zasobów odnawialnych, takich jak gleba, woda, zasoby genetyczne, krajobraz i inne. Oznacza to, że rolnik może korzystać z istniejących zasobów naturalnych i zwiększać swoją produkcję, powinien jednak czynić to w taki sposób,

aby nie został zakłócony proces samoodnowy elementów ekosystemu. Harmonizowanie działalności gospodarczej (nastawionej na dochód i zysk) z wymogami równowagi ekosystemów jest nadrzędną cechą nowoczesnego i racjonalnego gospodarowania w rolnictwie.

Od dziesiątków lat rolnictwo staje się w coraz większym stopniu agregatem surowcowym. Maleje ta część towarowej produkcji rolnictwa, która ma postać finalnych dóbr żywnościowych, zaś wzrasta ta, która podlega przetworzeniu w innych ogniwach agrobiznesu. W następstwie tego bezpośrednie relacje rolnik–konsument stają się coraz bardziej ograniczone, zarazem jednak rozszerzają się powiązania konsumentów z ogniwami pozarolniczymi (przetwórstwem surowców rolniczych, handlem krajowym i zagranicznym, usługami itp.). Z drugiej strony najważniejszymi dla rolnictwa partnerami są jednostki skupujące surowce rolnicze i przetwarzające je na w produkty finalne (rynkowe) oraz dostarczające środki produkcji i usługi.

Celem opracowania jest dokonanie analizy zmian rolnictwa polskiego w warunkach Unii Europejskiej, poczynając od ewolucji polityki wobec rolnictwa, poprzez zmiany czynników produkcji i pozycji rolnictwa polskiego na tle rolnictwa innych państw, na określeniu miejsca oraz jego roli w gospodarce narodowej kończąc. Opracowanie powstało w oparciu o wtórne źródła wiedzy: publikacje zwarte i ciągłe, materiały statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego oraz raporty Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej.

Zgromadzony materiał został opracowany i zinterpretowany przy zastosowaniu metod: porównawczej w formie horyzontalnej i wertykalnej³, statystycznej⁴, elementów metody monograficznej i opisowej⁵.

2. Polityka państwa dotycząca przekształceń w rolnictwie i kształtowania poziomu produkcji rolniczej

Rolnictwo polskie w okresie po II wojnie światowej przechodziło odmienną drogę przemian niż rolnictwo państw współcześnie przynależnych do Unii Europejskiej. Odmienność rozwiązań w polskiej polityce rolnej i Unii Europejskiej (EWG) przedstawiono w tab. 2. W sumie droga wsi i rolnictwa polskiego była bardzo kręta, a pod względem kierunku przemian zmienna⁶ i odmienna od rolnictwa krajów „starej” Unii.

³ F. Kapusta, *Zmiany struktury agrarnej i kierunków produkcji rolniczej w Legnicko-Głogowskim Okręgu miedziowym*, PWN, Warszawa 1976, s. 12.

⁴ S. Stachak, *Wstęp do metodologii nauk ekonomicznych*, Książka i Wiedza, Warszawa 1997, s. 132-133.

⁵ B. Kopeć, *Metodyka badań ekonomicznych w gospodarstwach rolnych (Wybrane zagadnienia)*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław 1983, s. 172.

⁶ F. Kapusta, *Teoria agrobiznesu*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2003/2003, s. 141-146; F. Kapusta, *Przedsiębiorczość. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Forum Naukowe, Poznań-Wrocław 2006, s. 59-80.

Tabela 2. Ważniejsze przedsięwzięcia w polityce rolnej Unii Europejskiej (EWG) i polskiej

Unia Europejska	Polska
1	2
<p>A. Dostosowania obrotów z zagranicą: 1. Traktat rzymski 1957 r. wprowadził: a) opłaty importowe, b) dopłaty eksportowe. Cel wprowadzenia: a) zapewnić odpowiednie dochody rolnicze, b) zwiększyć wydajność produkcji rolnej, c) stabilizować rynek żywnościowy (dostępność towarów żywnościowych po rozsądnych cenach), d) wprowadzić wcześniejsze emerytury rolnicze, e) wesprzeć odpływ ludności rolniczej do innych działów gospodarki. 2. Zmniejszenie zapasów strukturalnych w rolnictwie – 1975 r. – poprzez ścisłą kontrolę importu. Cel: wprowadzić zasadę współodpowiedzialności producentów za rosnące nadwyżki (opłaty karne). 3. „Zielony dokument” (<i>Green Box</i>) – 1985 r. – wprowadzający dopłaty do eksportu. Cel wprowadzenia: a) opłaty za nadmierną produkcję powinny pokrywać dopłaty eksportowe, b) wspieranie dochodów rolniczych. B. Dostosowanie cenowe – kanały redystrybucji dochodów: 1. Traktat rzymski – 1957 r. – dostosowania: a) jednolite ceny na towary żywnościowe, b) dopłaty do cen produktów rolnych, c) skup interwencyjny produktów rolnych. Cel wprowadzenia: a) zapewnić odpowiednie dochody rolnicze, b) wzrost wydajności produkcji rolnej, c) stabilizacja rynku żywnościowego (dostępność produktów żywnościowych po rozsądnych cenach), d) wcześniejsze emerytury rolnicze, e) odpływ ludności rolniczej do innych działów gospodarki. 2. Reforma Mac Sharrey’ego – 1992 r. – dostosowania poprzez obniżenie poziomu cen interwencyjnych i minimalnych głównie na rynku zbóż, roślin oleistych i strączkowych oraz mięsa.</p>	<p>A. Przebudowa ustroju rolnego i struktury agrarnej oraz zasiedlenie Ziem Zachodnich; dokumenty: 1. Dekret PKWN z 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej, 2. Dekret z 6 września 1945 r. o ustroju rolnym i osadnictwie na obszarze Ziem Odzyskanych i byłego Wolnego Miasta Gdańska wprowadziły: a) podstawowe normy obszarowe gospodarstw indywidualnych, b) parcelację majątków o obszarze większym od przyjętych norm, c) warunki osadnictwa na Ziemiach Odzyskanych. Cel działania: a) przebudowa ustroju rolnego i struktury agrarnej, b) likwidacja gospodarstw o dużym obszarze, a zwiększenie udziału gospodarstw grup najmniejszych i średnich, c) zagospodarowanie Ziem Odzyskanych i uruchomienie na nich produkcji rolniczej, d) kształtowanie nowego ustroju rolnego i struktury agrarnej, e) zwiększenie udziału tzw. sektora uspołecznionego w gospodarowaniu ziemią oraz handlu rolnym. B. Uspółdzielczenie rolnictwa i pozyskanie środków z rolnictwa na przemysłowanie kraju: 1. Przyjęcie statutów wzorcowych dla propagowanych spółdzielni produkcyjnych. 2. Wypracowanie całego systemu nacisku ekonomicznego (np. progresywnego podatku gruntowego, świadczeń obowiązkowych dostaw produktów rolnych po sztywnych i niskich cenach) i politycznego na rzecz uspołdzielczenia wsi. 3. Rozwój infrastruktury rolniczej służącej realizacji uspołdzielczania. Cel wprowadzenia: a) osłabienie ekonomiczne gospodarstw indywidualnych, b) transfer dochodów z rolnictwa do budżetu centralnego, a następnie na przemysłowanie kraju, c) zwiększenie oddziaływania państwa na stosunki panujące w rolnictwie, d) zwiększenie państwowej regulacji rynku rolnego, e) rozwój spółdzielczej formy gospodarowania na ziemi i w obrocie rolnym, f) kształcenie kadr na potrzeby „socjalistycznego” rolnictwa.</p>

Tabela 2, cd.

1	2
<p>Cel wprowadzenia:</p> <p>a) obniżenie cen interwencyjnych na zboża w trzech etapach przypadających na lata 1993/1994-1995/1996 oraz obniżkę cen interwencyjnych żywca wołowego również w trzech etapach w latach 1993-1995,</p> <p>b) w pozostałych działach redukcja cen o 35% i rekompensata w postaci dotacji na hektar,</p> <p>c) ustanowienie paszowej powierzchni gruntów ornych, po przekroczeniu której subsydia ulegały proporcjonalnemu obniżeniu.</p> <p>3. Agenda 2000 realizowana w latach 1997-2000 wprowadziła obniżenie wsparcia cenowego na podstawowych rynkach rolnych (zboża, mleko, mięso). Celem wprowadzenia było zwiększenie płatności bezpośrednich rekompensujących skutki dochodowe obniżenia cen.</p> <p>C. Dostosowania podażowe – kanały redystrybucji dochodów:</p> <p>1. Plan Mansholta – 1972 r. – wprowadza subwencje ekstensyfikacyjne (zboża, wołowina i wino) oraz z tytułu przestawienia produkcji na artykuły nienadwyżkowe. Celem działań było zmniejszenie zapasów żywnościowych.</p> <p>2. „Zmniejszenie zapasów strukturalnych w rolnictwie” – 1985 r. – poprzez:</p> <p>a) wprowadzenie wskaźników limitujących wielkość produkcji z danego obszaru,</p> <p>b) wprowadzenie kwot produkcyjnych (mleko i cukier). Celem działań było przyjęcie zasady współodpowiedzialności producentów za rosnące nadwyżki (opłaty karne).</p> <p>3. „Zielony dokument” – 1985 r. – wprowadza:</p> <p>a) limity produkcyjne na zboża,</p> <p>b) odłogowanie ziemi w celu zmniejszenia produkcji.</p> <p>Cel:</p> <p>a) wprowadzić opłaty za nadmierną produkcję, pokrywające dopłaty eksportowe,</p> <p>b) wspieranie dochodów rolników.</p> <p>4. Reforma Mac Sharrey’ego – 1992 r. – wprowadza:</p> <p>a) objęcie ważniejszych rynków branżowych tzw. stabilizatorami rolniczymi (określenie pułapów produkcji, po przekroczeniu których gwarancje cenowe ulegają ograniczeniu lub zawieszeniu, a koszty zbytu nadwyżek obciążają rolników),</p> <p>b) wypłacanie bezpośrednich rekompensat, które usuną współzależność pomiędzy poziomem cen rynkowych a wielkością produkcji.</p> <p>Cel wprowadzenia:</p> <p>a) wypłacać bezpośrednie rekompensaty, które usuwają współzależność pomiędzy poziomem cen rynkowych a wielkością produkcji,</p>	<p>C. Odrodzenie przedsiębiorczości indywidualnej i zbiorowej poprzez:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Możliwość wyboru formy gospodarowania i powrotu do gospodarki indywidualnej. 2. Zmniejszenie obowiązkowych dostaw produktów rolnych i zniesienie dostaw mleka. 3. Podniesienie cen na produkty dostarczane przez rolników w ramach dostaw obowiązkowych. 4. Ujednolicenie zasad obrotu nieruchomościami rolnymi na obszarze całej Polski. 5. Wprowadzenie ograniczeń w obrocie nieruchomościami rolnymi i pojęcia „kwalifikacje rolnicze”. 6. Podjęcie działań na rzecz rozwoju postępu technicznego i biologicznego w rolnictwie (konieczność stosowania nawozów mineralnych, wymiany materiału siewnego i sadzeniakowego). <p>Cel wprowadzenia:</p> <ol style="list-style-type: none"> a) ożywienie gospodarce i społecznie wsi, b) zachęcenie młodzieży do podejmowania pracy w rolnictwie, c) przyspieszenie przemian cywilizacyjnych ludności wiejskiej, d) rozwój prostych form zespołowego działania i kooperacji, e) przyspieszenie tempa rozwoju produkcji rolniczej. <p>D. Pogłębienie działań na rzecz koncentracji i unowocześnienia rolnictwa poprzez:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Uchwalenie ustaw: o ochronie gruntów rolnych i leśnych oraz rekultywacji gruntów, o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych zmieniającą ustawę Kodeksu cywilny, o zniesieniu obowiązkowych dostaw zbóż, ziemniaków i zwierząt rzeźnych, o podatku gruntowym, o ubezpieczeniu społecznym członków rolniczych spółdzielni produkcyjnych i ich rodzin zmieniającą ustawę o przymusowym wykupie nieruchomości wchodzących w skład gospodarstw rolnych. 2. Podjęcie działań na rzecz unowocześnienia gospodarstw rolnych. 3. Udostępnienie ludności rolniczej bezpłatnej opieki zdrowotnej (ustawa z 1977 r.). <p>Cel wprowadzenia:</p> <ol style="list-style-type: none"> a) podniesienie poczucia trwałości indywidualnej gospodarki rolnej, b) poprawa pozycji ekonomicznej rolników indywidualnych i spółdzielców,

<p>b) zwiększyć tempo wymiany pokoleń rolników poprzez prawo wcześniejszego przechodzenia na emeryturę,</p> <p>c) stosować działania korzystne dla środowiska naturalnego w postaci ekstensyfikacji produkcji oraz akcji zalesiania gruntów rolniczych lub udostępnienia ziemi pod tereny rekreacyjne w celu zmniejszenia nadwyżek produktów i ochronę środowiska,</p> <p>d) redystrybuować środki dla rolników między większą liczbę gospodarstw tak, aby nie zwiększały produkcji rolnej, a utrzymywały dochody rolników na właściwym poziomie; osiągnięto to poprzez obniżenie cen gwarantowanych i wprowadzenie subwencji oraz odłogowania.</p> <p>5. Agenda 2000 – Szczyt berliński, lata 1997-2000, wprowadza:</p> <p>a) obniżenie wsparcia cenowego, a zwiększenie płatności bezpośrednich rekompensujących skutki dochodowe obniżenia cen (np. ceny interwencyjne zbóż, mleka),</p> <p>b) uzależnienie możliwości uzyskania subwencji kompensacyjnych od zmniejszenia powierzchni upraw lub obniżenia intensywności produkcji zwierzęcej,</p> <p>c) utrzymanie kwot produkcyjnych (np. mleka),</p> <p>d) zwiększeniu uległy płatności bezpośrednie i wprowadzono nowe premie.</p> <p>Cel wprowadzenia:</p> <p>a) skupienie większej uwagi na rozwoju obszarów wiejskich, zarządzaniu środowiskiem (płatności z tytułu zachowania krajobrazu i kultury rolnej) oraz integracji celów prośrodowiskowych,</p> <p>b) zapewnienie godziwego standardu życia społeczności rolniczej oraz stabilizacji dochodów w gospodarstwie także poprzez stworzenie alternatywnych możliwości pracy i uzyskiwania dochodów przez rodziny rolnicze,</p> <p>c) zachowanie bezpieczeństwa żywnościowego i właściwej jakości produktów,</p> <p>d) utrzymanie pożądaných dochodów przez rolników przy relatywnie ograniczonej produkcji</p>	<p>c) próba ujednoczenia świadczeń zdrowotnych dla ludności Polski,</p> <p>d) zabezpieczenie ekonomiczne rolników na okres poprodukcyjny,</p> <p>e) unowocześnienie rolnictwa poprzez rozwój specjalizacji i kooperacji.</p> <p>E. Okres przedtransformatywny (1980-1988).</p> <p>1. Uchwalenie ustaw: o przedsiębiorstwach państwowych, o samorządzie załogi przedsiębiorstwa państwowego, o przedsiębiorstwach zagranicznych drobnej wytwórczości.</p> <p>Cel działania:</p> <p>a) zwiększenie wpływu pracowników na decyzje gospodarcze przedsiębiorstw i większa partycypacja w zyskach,</p> <p>b) stworzenie warunków do upadłości przedsiębiorstwa państwowego i zagospodarowania jego majątku,</p> <p>c) kreowanie warunków dopływu kapitału zagranicznego i tworzenie firm o zróżnicowanym kapitale.</p> <p>F. Okres transformacji ustrojowej i przygotowań do akcesji.</p> <p>1. Uchwalenie ustaw: z 13 lipca 1990 r. o prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych, z 19 października 1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa oraz zmianie niektórych ustaw, z 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego.</p> <p>2. Liberalizacja ekonomiczna tworząca obiektywne warunki do przekształcenia w Polakach „ducha przedsiębiorczości” w aktywną siłę angażującą się w rozwój różnych form prywatnej działalności.</p> <p>3. Podpisanie i ratyfikowanie Układu europejskiego.</p> <p>Cel działania:</p> <p>a) stworzenie prawnych możliwości transformacji przedsiębiorstw państwowych w inne formy gospodarki,</p> <p>b) nowe rozwiązania w zakresie kształtowania struktury agrarnej,</p> <p>c) rozwój działalności pozarolniczej w środowisku wiejskim i aktywizacja gospodarcza tego środowiska.</p> <p>G. Okres Wspólnej Polityki Rolnej i Rozwoju Obszarów Wiejskich (z ograniczeniami akcesyjnymi)</p>
--	---

Źródło: dla UE: A. Czyżewski, A. Henisz-Matuszczak, *Rolnictwo Unii Europejskiej i Polski. Studium porównawcze struktur wytwórczych i regulatorów rynków rolnych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2004, s. 136-141; dla Polski: F. Kapusta, *Wybrane zagadnienia z polityki agrarnej*, cz. I, Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław 1984, s. 38-93; F. Kapusta, *Przedsiębiorczość. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Forum Naukowe, Poznań-Wrocław 2006, s. 59-78.

Tabela 3. Zasoby czynników produkcji w rolnictwie krajów Unii Europejskiej (UE 27)

Lp.	Kraj	Rok	Użytki rolne		Grunty orne i sady w % u.r.	Nawad- niane u.r. w %	Na l miesz- kańca u.r. ha	Osoby aktywne w rolnictwie ^b		Na l ciągnik u.r. ha ^a	NPK kg/ha u.r. ^c
			mln ha	% pow. kraj				na 100 ha u.r.	% ogółu		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Austria	2003	3,4	41,2	44,1	0,1	0,42	5,2	2,2	10,3	96,1
		2008	3,2	38,1	43,8	3,7	0,38	4,8	1,9	9,8	47,5
2	Belgia i L.	2003	1,5	45,5	53,3	.	0,14	5,0	0,7	.	190,3
		2008	1,5	44,8	66,7	.	0,13	4,4	0,6	14,4	.
3	Bułgaria	2003	5,3	48,1	66,0	11,0	0,68	11,0	.	168,5	71,7
		2008	5,2	46,8	61,5	2,0	0,69	2,7	1,9	111	48,4
4	Cypr	2003	0,1	11,1	100,0	27,8	0,14	31,0	3,9	8,4	142,6
		2008	0,1	11,1	100,0	39,8	0,13	25,0	2,9	12,6	82,4
5	Dania	2003	2,7	62,6	85,2	16,9	0,49	3,8	1,9	21,6	83,3
		2008	2,7	62,6	88,8	16,3	0,49	3,0	1,5	24,1	115,4
6	Estonia	2003	0,8	17,7	75,0	.	0,61	11,1	5,8	15,3	38,7
		2008	0,8	17,7	75,0	.	0,60	7,9	4,7	24,2	74,7
7	Finlandia	2003	2,2	6,5	100,0	2,8	0,43	.	.	11,6	134,3
		2008	2,3	6,9	100,0	3,4	0,43	4,6	2,0	13,1	131,8
8	Francja	2003	29,7	54,0	66,0	8,8	0,50	2,8	1,4	23,5	131,3
		2008	29,2	53,7	66,1	9,1	0,47	2,2	1,0	25,9	91,2
9	Grecja	2003	8,4	63,6	45,2	17,2	0,77	9,0	6,9	33,1	50,3
		2008	4,6	34,8	69,6	33,5	0,41	14,5	6,0	18,1	65,3
10	Hiszpania	2003	30,2	60,5	61,9	12,5	0,71	4,0	3,0	32,0	68,4
		2008	27,9	55,1	62,0	13,6	0,61	3,9	2,4	27,6	47,7
11	Irlandia	2003	4,4	63,8	27,2	.	1,10	3,6	4,1	28,2	135,7
		2008	4,2	69,8	26,2	.	0,94	3,8	3,6	24,4	125,9
12	Litwa	2003	3,5	55,6	85,7	0,2	1,01	5,7	5,8	34,1	39,0
		2008	2,7	41,3	70,4	0,1	0,80	5,0	4,1	22,1	38,0
13	Łotwa	2003	2,5	39,8	76,0	0,8	1,06	5,8	6,2	44,7	30,9
		2008	1,8	27,9	66,7	0,04	0,79	6,4	5,1	30,9	79,1
14	Malta	2003	0,01	33,3	100,0	18,2	0,03	20,0	0,5	22,0	92,9
		2008	0,01	33,3	100,0	32,0	0,03	20,0	0,5	8,1	65,8
15	Niderlandy	2003	1,9	45,8	47,4	29,3	0,12	12,3	1,5	12,9	208,3
		2008	1,9	45,8	57,9	23,8	0,12	11,8	1,4	13,3	148,8
16	Niemcy	2003	17,0	48,7	70,6	2,9	0,21	5,4	1,1	18,0	152,9
		2008	16,9	47,3	71,6	2,9	0,21	4,3	0,9	22,1	113,1
17	Polska	2003	16,2	53,1	79,6	0,6	0,42	12,5	10,8	11,8	93,6
		2008	15,6	49,9	79,5	0,7	0,41	13,3	8,1	10,4	117,9
18	Portugalia	2003	3,7	41,8	62,2	17,3	0,37	14,9	6,1	22,2	81,3
		2008	3,5	38,0	45,7	16,9	0,33	15,8	6,6	19,8	71,8
19	Rep.Czeska	2003	4,3	55,3	76,7	0,6	0,42	10,3	4,3	46,4	97,0
		2008	4,2	53,2	78,6	0,9	0,40	8,2	3,3	50,7	96,2
20	Rumunia	2003	14,7	64,0	67,3	20,9	0,68	.	.	87,0	22,0
		2008	13,5	56,6	67,4	23,3	0,63	7,2	4,5	77,8	29,4
21	Słowacja	2003	2,5	50,7	64,0	7,5	0,45	10,2	4,7	108,0	47,5
		2008	1,9	38,8	73,7	8,6	0,35	10,7	3,8	91,1	92,8
22	Słowenia	2003	0,5	24,6	40,0	0,6	0,26	3,2	0,8	4,7	138,4
		2008	0,5	24,6	40,0	2,0	0,25	1,8	0,4	4,9	128,8
23	Szwecja	2003	3,2	7,1	84,4	3,6	0,35	4,5	1,6	19,2	78,7
		2008	3,1	6,9	83,9	5,2	0,34	3,9	1,3	19,8	120,7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
24	Węgry	2003	5,9	63,4	81,4	3,9	0,58	8,0	4,8	51,5	96,2
		2008	5,8	62,4	82,8	2,4	0,58	6,0	3,5	47,6	74,6
25	W. Brytania	2003	17,0	70,1	33,5	1,0	0,29	3,0	0,9	33,9	108,7
		2008	17,7	72,8	34,5	1,1	0,29	2,7	0,8	39,8	70,7
26	Włochy	2003	15,4	51,1	72,1	18,2	0,26	7,9	2,1	9,0	92,8
		2008	13,4	44,5	73,1	29,5	0,22	6,8	1,5	7,3	83,1
UE 27		2003	197,71	45,8
		2008	184,91	42,8	.	.	.	3,7	2,3	20,1	.

^a Dane dla 2008 r. dotyczą 2007 r. ^b Dane dla 2003 r. dotyczą 2002 r. ^c Dane dla lat gospodarczych 2002/2003 i 2008/2009.

Źródło: Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2005, GUS, Warszawa 2005, s. 798-799, 815; Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2006, GUS, Warszawa 2006, s. 41, 746-747, 792-793, 810-811; Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2007, GUS, Warszawa 2007, s. 802-804, 825-826; Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich 2005, GUS, Warszawa 2007, s. 439-440, 457-458, 464; Rocznik statystyczny rolnictwa 2010, GUS, Warszawa 2010, s. 368, 343-344, 367, 388, 362. Obliczenia własne.

To realizacja polityki gospodarczej, a szczególnie rolnej, sprawiła, że poszczególne państwa – członkowie UE – dysponują zróżnicowanymi zasobami czynników produkcji w rolnictwie i odmiennym poziomem rozwoju gospodarczego (tab. 3). Tym faktem można tłumaczyć różny udział użytków rolnych (u.r.) w powierzchni ogólnej kraju, udział u.r. nawadnianych, powierzchni u.r. przypadającej na jednego mieszkańca (tzw. powierzchni wyżywieniowej), zasobów aktywnych osób w rolnictwie na 100 ha u.r. i w rolnictwie w odniesieniu do ogółu aktywnych zawodowo, powierzchni u.r. przypadającej na jeden ciągnik czy zużycie NPK na 1 ha u.r. Specyfika zaś warunków naturalnych uwidacznia się w wielkości odsetka gruntów ornych i sadów w u.r. oraz w strukturze zasiewów.

Polska zajmuje w UE 27 (2009 r.): pod względem powierzchni użytków rolnych 5. miejsce, po Francji, Hiszpanii, Niemczech i Wielkiej Brytanii, a pod względem gruntów ornych (g.o.) – 3. lokatę, po Francji i Hiszpanii. Należy zaznaczyć, że ziemia rolnicza w Polsce jest niższej jakości niż średnio w „starej” UE (ok. 40%). W Polsce jest 69,7% u.r. niezmeliorowanych, a wymagających melioracji.

Wiele czynników produkcji w rolnictwie polskim plasuje się na wysokiej pozycji w Unii⁷. I tak: w 2008 r. u.r. stanowią 49,9% – 8. pozycja, grunty orne i sady – 79,5% – 7. pozycja, u.r. na jednego mieszkańca – 0,41 ha – 12. pozycja (razem z Grecją). Dobrze plasuje się również pod względem wyposażenia w ciągniki oraz poziomu nawożenia w kg NPK/ha. Ponadto rolnictwo polskie ma wysokie zasoby pracy, a bardzo niski udział u.r. nawadnianych – 0,7%. Niepokojącym zjawiskiem jest wysokie tempo wycofywania użytków rolnych z produkcji rolniczej i zmniejszania się powierzchni wyżywieniowej.

Polska ma największą (po Rumunii) liczbę gospodarstw rolnych stanowiących 17,4% ogółu gospodarstw Unii. Udział gospodarstw małych (do 5 ha) jest w Polsce

⁷ Rocznik statystyczny rolnictwa 2010, GUS, Warszawa 2010.

podobny jak średnio w Unii, natomiast znacznie mniejszy jest udział gospodarstw obszarowo większych (tab. 4.). Liczba gospodarstw i ich struktura w poszczególnych krajach ulega zmianie, a tendencje zmian nie są jednorodne. Jednak ogólnie rzecz ujmując, stwierdzić należy, że pogłębia się rozwarstwienie gospodarstw, przy czym tempo tych zmian jest zróżnicowane. Każdy kraj ma zatem własną drogę zmian struktury obszarowej gospodarstw.

Współcześnie rolnictwo polskie podlega podwójnej systemowej transformacji:

1) z gospodarki centralnie planowanej na gospodarkę rynkową – otwartą w ramach Unii,

2) procesowi aplikacji rozwiązań prawnych obowiązujących w Unii z chwilą przystąpienia Polski do niej (1 maja 2004 r.).

Polska dołączyła do krajów, które proces dostosowawczy do globalnej gospodarki mają wysoko zaawansowany; są również znacznie bardziej rozwinięte gospodarczo. Dodatkowym problemem jest uzyskanie odmiennych (mniej korzystnych) warunków rozwiązań finansowych w rolnictwie (poziom dopłat bezpośrednich). Rolnictwo polskie musi zatem pokonywać liczne bariery rozwojowe.

W okresie dotychczasowej przynależności Polski do Unii Europejskiej Wspólna Polityka Rolna wykorzystywała następujące regulacje produkcji rolnej i rynków rolnych⁸:

- bezpośrednie płatności obszarowe w systemie mieszanym, tj. częściowo związane z produkcją rolną i częściowo od niej oderwane, których wypłaty uzależniono od przestrzegania przez rolników zasad dobrej kultury rolnej, ochrony środowiska, dobrostanu zwierząt i bezpieczeństwa żywności,
- kwotowanie produkcji (sprzedaży): mleka, cukru, skrobi ziemniaczanej i izoglukozy,
- zakupy interwencyjne i dopłaty do prywatnego przechowywania produktów,
- bezpośrednie lub pośrednie wspieranie konsumpcji lub zużycia na cele niekonsumpcyjne,
- regulacje cenowe, tj. system cen interwencyjnych i minimalnych oraz cen referencyjnych,
- subwencje eksportowe w eksporcie wybranych produktów rolnych lub komponentów rolnych do krajów trzecich oraz cła i kontyngenty importowe z krajów trzecich.

Wszystkie te instrumenty stosowane są według podobnych zasad we wszystkich krajach będących członkami Unii. Występuje jednak duże zróżnicowanie stawek (szczególnie płatności obszarowych) oraz innych szczegółowych rozwiązań. To zróżnicowanie nie zapewniało podobnych warunków konkurencyjności producentów rolnych i żywności wewnątrz Unii.

⁸ R. Urban, I. Szczepaniak, R. Mroczek, *Polski sektor żywnościowy w pierwszych latach członkostwa (Synteza)*, IERiGŻ, Warszawa 2010, s. 45-58.

Tabela 4. Struktura gospodarstw rolnych według grup obszarowych w 2003 i 2007 r. w UE 27 (razem – 100%)

Lp.	Kraj	Rok	Gospodarstwa rolne według grup obszarowych (użytkowanych użytków rolnych)				
			liczba gospodarstw (tys.)	< 5	5-20	20-50	≥ 50
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Austria	2003	174	32,4	42,2	19,6	5,8
		2009	165,2	33,5	39,6	20,1	6,8
2	Belgia	2003	55	27,8	29,6	27,8	14,8
		2009	48,0	25,4	28,6	27,7	18,3
3	Bułgaria	2003	666	96,7	2,1	0,4	0,8
		2009	493,3	94,8	3,2	0,7	1,3
4	Cypr	2003	45	88,1	8,8	2,2	0,9
		2009	40,2	86,3	10,7	2,0	1,0
5	Dania	2003	49	4,1	34,7	26,5	34,7
		2009	44,7	3,8	38,5	23,5	34,2
6	Estonia	2003	37	51,4	35,1	8,1	5,4
		2009	23,3	36,1	39,9	12,9	11,1
7	Finlandia	2003	75	9,5	36,5	37,8	16,2
		2009	68,2	9,7	34,1	35,5	20,7
8	Francja	2003	614	27,7	19,7	19,7	32,9
		2009	527,0	24,7	19,2	18,7	37,4
9	Grecja	2003	82	76,2	19,8	3,3	0,7
		2009	860,4	76,1	19,5	3,5	0,9
10	Hiszpania	2003	1141	54,9	26,3	10,0	8,8
		2009	1044	52,8	26,8	10,7	9,7
11	Irlandia	2003	135	7,4	36,3	38,5	17,8
		2009	128,2	6,6	36,4	39,3	17,7
12	Litwa	2003	272	62,2	31,6	4,4	1,8
		2009	230	60,4	30,9	5,7	3,0
13	Luksemburg	2003	1,4	21,7	17,4	17,4	43,5
		2009	2,3	17,4	17,4	17,4	47,8
14	Łotwa	2003	127	50,8	38,9	7,1	3,2
		2009	107,8	40,9	44,3	10,0	4,8
15	Malta	2003	11,2	98,2	1,8	0,0	0,0
		2009	11,0	97,3	2,7	0,0	0,0
16	Niderlandy	2003	86	29,4	30,6	28,2	11,8
		2009	76,8	28,0	30,6	27,3	14,6
17	Niemcy	2003	412	23,5	33,3	22,8	20,4
		2009	370,5	22,6	32,3	22,1	23,0
18	Polska	2003	2172	66,6	28,5	4,1	0,8
		2009	2390,6	68,5	26,3	4,2	1,0
19	Portugalia	2003	359	76,6	17,0	3,6	2,8
		2009	275,5	72,6	19,4	4,4	3,6
20	Rep. Czeska	2003	46	58,7	19,6	8,7	13,0
		2009	39,4	50,2	21,6	11,4	16,8

Tabela 4. cd.

1	2	3	4	5	6	7	8
21	Rumunia	2003	4484	93,8	5,7	0,2	0,3
		2009	3 931,5	89,8	9,4	0,4	0,4
22	Słowacja	2003	72	91,6	4,2	1,4	2,8
		2009	69,1	87,1	6,7	2,0	4,2
23	Słowenia	2003	77	57,7	39,4	2,6	0,3
		2009	75,4	59,0	36,7	3,7	0,6
24	Szwecja	2003	68	10,3	35,3	26,5	27,9
		2009	72,6	15,0	37,6	22,7	24,7
25	Węgry	2003	773	89,7	7,1	1,8	1,4
		2009	626,2	89,4	6,6	2,0	2,0
26	W. Brytania	2003	281	37,0	20,3	16,0	26,7
		2009	299,6	39,7	20,1	15,5	24,7
27	Włochy	2003	1964	76,9	16,7	4,4	2,0
		2009	1 679,4	73,3	19,3	5,0	2,4
UE 27		2003	15 020,6	71,5	16,9	5,6	4,6
		2009	13 700,0	70,4	18,6	5,9	5,1

Źródło: Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich 2007, GUS, Warszawa 2007 s. 453; Rocznik statystyczny rolnictwa 2011, GUS, Warszawa 2011, s. 373. Obliczenia własne.

Przyjrzyjmy się oddziaływaniu poszczególnych rozwiązań WPR na sytuację w rolnictwie.

1. Wpływ dopłat bezpośrednich na rynki rolne. System płatności bezpośrednich związany z ziemią, a nie z produkcją, stwarza silną motywację do użytkowania ziemi. Pomimo to w latach 2003-2010 powierzchnia (użytkowanych) użytków rolnych zmniejszyła się o 666,4 tys. ha, tj. o 4,1%. Gdyby nie wprowadzono od 2007 r. pojęcia gruntów w dobrej kulturze, to powierzchnia użytków rolnych wzrosłaby, ponieważ nastąpiło zmniejszenie powierzchni gruntów ugorowanych. Z tych samych powodów powierzchnia gruntów ornych w badanym okresie zmniejszyła się o 170,5 tys. ha, tj. o 13,5%⁹.

2. Wzrost dochodów rolników głównie dzięki dopłatom bezpośrednim miał dodatni wpływ na zużycie nawozów mineralnych i środków ochrony roślin. Dopłaty bezpośrednie w obecnej postaci nie stymulują intensyfikacji produkcji roślinnej. I tak np. w produkcji zbóż (pszenicy ozimej) w 2009 r. dopłaty (podstawowe i uzupełniające) wynosiły w gospodarstwie z plonem 6 t/ha – 144 zł, zaś z plonem 4 t/ha – 216 zł, co stanowiło 31,3% lub 47% średniej ceny skupu pszenicy w IV kwartale 2009 r. Jest to sytuacja odwrotna od istniejącej przed przystąpieniem Polski do Unii, kiedy w ramach skupu interwencyjnego wyższe dopłaty uzyskiwali rolnicy z intensywną produkcją i były one wyższe niż obecnie.

⁹ Należy zaznaczyć, że w 2007 r. wprowadzono pojęcie gruntów w dobrej kulturze i z tego powodu powierzchnia użytków rolnych zmniejszyła się o 899,7 tys. ha, czyli więcej niż wyniosło wyliczone zmniejszenie użytków rolnych.

3. Kwotowanie produkcji. W Unii Europejskiej istotnym narzędziem regulacji rynków rolnych i żywnościowych jest kwotowanie produkcji: mleka, cukru, skrobi ziemniaczanej i izoglukozy. Jest to forma maksymalnego poziomu produkcji, co pozwala pośrednio na utrzymanie wysokich cen producenta i na ograniczenie popytu (krajowego i zagranicznego). Polska po wejściu do Unii przyjęła i stosuje unijny system kwotowania produkcji i sprzedaży. Wcześniej przez kilka lat przed wejściem do Unii Polska stosowała kwotowanie produkcji cukru, skrobi i izoglukozy, które były oparte o krajowe regulacje ustawowe, bardzo zbliżone do rozwiązań unijnych.

Oceniając skuteczność systemu kwotowania, trzeba wskazać, że z chwilą wejścia do Unii Europejskiej nastąpiła redukcja kwot produkcji: cukru o 13,5% (łącznie w ciągu pięciu lat), skrobi ziemniaczanej – o 34%, oraz izoglukozy – aż o 57% (w sezonie 2004/2005). Po wejściu do Unii zwiększyły się kwoty sprzedaży mleka o 6,7%, a po pierwszej dużej redukcji od sezonu 2006/2007 wzrosły kwoty produkcji izoglukozy, które obecnie są niższe niż w sezonie 2003/2004 o 31%, ale wyższe od najniższych o 60%.

W całym ocenianym okresie poziom produkcji cukru był najczęściej wyższy od przyznanych kwot (średnio o 15,6%). Dopiero w trzech kolejnych kampaniach (2008/2009-2010/2011) produkcja cukru nieznacznie przekraczała bardzo zmniejszoną kwotę produkcyjną i kraj nasz był zmuszony do importu cukru.

Stosunkowo wysokie było wykorzystanie kwot sprzedaży mleka, gdyż rzeczywista sprzedaż w ostatnich sezonach była niższa od kwoty o ok. 2%.

Po wejściu do UE niskie było wykorzystanie bardzo zredukowanych kwot produkcji izoglukozy, a bardzo małe – skrobi ziemniaczanej. W sezonach 2005/2006-2009/2010 produkcja izoglukozy była mniejsza od przyznanych kwot średnio o 9,5%, a skrobi – aż o 20%. Kwotowanie produkcji powoduje więc znaczące ograniczenie krajowej podaży cukru, skrobi i izoglukozy. Hamuje ono także rozwój krajowego sektora mleczarskiego, który nie wykorzystuje swojego potencjału produkcyjnego. W tym względzie pojawiają się oczekiwania związane z dalszym rozluźnieniem kwot mlecznych i ewentualnym ich zniesieniem.

Kwotowanie, powodujące ograniczenie podaży, skutkuje także wysokim poziomem cen, szczególnie na rynku mleka i cukru.

4. Ceny regulowane i interwencja rynkowa Unii Europejskiej. Stale maleje zakres bezpośredniej ingerencji UE w system cen rolnych. Po wejściu Polski do UE ich zasięg był następujący:

- ceny interwencyjne zbóż, stosowane w okresie od listopada do maja następnego roku, służące do prowadzenia skupu interwencyjnego pszenicy, wynoszą 101,31 euro/t + comiesięczne ich zwwyżki o 0,46 euro/t;
- minimalne ceny buraków cukrowych, wynoszące do sezonu 2005/2006 46,72 euro/t (kwota A) i 32,42 euro/t (kwota B), po reformie rynku cukru zmniejszyły się do 32,86 euro/t w sezonie 2006/2007 i w kolejnych sezonach do 29,78 euro/t, 27,83 euro/t i 26,92 euro/t (2009/2010);

- ceny interwencyjne cukru białego 631,9 euro/t w wyniku reformy rynku cukru zostały zastąpione ceną referencyjną i obniżone do 541,5 euro/t w sezonie 2008/2009 i 404,4 euro/t w sezonie 2009/2010;
- ceny interwencyjne masła i odtłuszczonego mleka w proszku w kolejnych sezonach wynosiły odpowiednio: 2003/2004 – 3282 i 2055 euro/t, 2004/2005 – 3050 i 1952 euro/t, 2005/2006 – 2842 i 1850 euro/t, 2006/2007 – 2593 i 1747 euro/t i od 2007/2008 – 2664 i 1747 euro/t, przy czym od sezonu 2008/2009 ceny mleka chudego w proszku obniżono do 1689 euro/t.

Na pozostałych rynkach stosowany jest system cen referencyjnych, które służą głównie zapewnieniu czytelności i porównywalności cen notowanych we wszystkich krajach członkowskich. Natomiast ceny administrowane (minimalne i interwencyjne) stosowane są na rynkach najbardziej regulowanych (mleko i cukier) oraz na podstawowym dla rolników rynku zbóż.

Porównanie cen interwencyjnych i rynkowych wskazuje, że:

- ceny regulowane istotnie wpływały na poziom i zmiany krajowych cen buraków cukrowych i cukru, gdyż gwałtowne zmiany tych cen w 2004 r. wynikały z objęcia Polski regulacjami unijnymi, a w latach następnych ceny rynkowe buraków i cukru były o ok. 5-10% wyższe od minimalnych lub interwencyjnych;
- ceny interwencyjne zbóż skutecznie wpływały na ceny rynkowe tylko w dwóch sezonach: 2004/2005 i 2005/2006, w których administrowanie cenami i duże zakupy interwencyjne zapobiegły jeszcze głębszemu spadkowi cen rynkowych; w pozostałych sezonach rynkowe ceny zbóż były znacznie wyższe od cen interwencyjnych;
- ceny interwencyjne chudego mleka w proszku i masła nie miały większego wpływu na rynkowe ceny tych produktów, gdyż ceny zbytu z reguły były wyższe, często dwukrotnie, od cen interwencyjnych, a odwrotna sytuacja była na rynku masła; zmiany cen rynkowych tych produktów kształtowane były głównie przez zmiany podaży, popytu i cen na rynkach światowych.

Po wejściu Polski do UE zmniejszył się także zakres bezpośredniej interwencji rynkowej w formie zakupów interwencyjnych. W analizowanym okresie znaczące zakupy interwencyjne dotyczyły:

- zakupu zbóż trzykrotnie, tj. w latach 2005, 2006 i 2009, których udział w skupie wynosił odpowiednio 15, 7 i 6%, co wówczas miało wpływ na ceny rynkowe zbóż, zapobiegając ich dalszemu obniżeniu,
- dość dużych, zwłaszcza w porównaniu z okresem poprzedzającym wejście Polski do UE, zakupów cukru (100 tys. ton w 2005 r. i 113 tys. ton w 2006 r.), co stanowiło po ok. 5% podaży z produkcji krajowej,
- małych zakupów interwencyjnych masła (1,1 tys. ton w 2005 r., 3,6 tys. ton w 2006 r. i 1,9 tys. ton w 2009 r.), co w tych okresach stanowiło odpowiednio: 0,6, 2,2 i 1,8% podaży masła.

Łącznie wydatki na interwencję rynkową wyniosły prawie 1,8 mld zł, co stanowi ok. 2,5% wsparcia sektora rolnego. Z tej formy wsparcia skorzystał głównie

rynek zbóż (ponad 900 mln zł) i cukrownictwo (ok. 550 mln zł). Relatywnie małe były wydatki na interwencje na rynku mleka (ok. 230 mln zł na zakup masła i prywatne składowanie masła i serów), a wręcz symboliczne – na rynku mięsnym (ok. 50 mln zł).

5. Subsydiowanie eksportu i innych odbiorców towarów rolno-spożywczych. Ważnym i wcześniej prawie niestosowanym w Polsce instrumentem WPR jest subsydiowanie eksportu rolno-spożywczego. Są to subsydia wykorzystywane w eksporcie do krajów trzecich, wyrównujące różnice między wysokimi kosztami produkcji (w Polsce i innych krajach UE) a niskimi cenami światowymi. Są sposobem na eksport nadwyżek tych produktów pochodzenia rolniczego umożliwiającym utrzymanie cen krajowych na poziomie akceptowanym przez producentów.

Do 2009 r. w polskim eksporcie ARR wypłaciła 1915 mln zł. Najwięcej – 1,2 mld zł, tj. 62,2% – otrzymali eksporterzy cukru (wyeksportowano łącznie 850 tys. ton), co było formą zdjęcia z rynku UE połowy naszych nadwyżek produkcji cukru. Wpłaty te stanowiły prawie 5% wartości obrotów sektora cukrowniczego i 57,5% średnich zysków netto przemysłu cukrowniczego. Subwencje eksportowe istotnie wpływały na rynek cukru w Polsce, redukowały podaż cukru na rynku krajowym i pozwalały na utrzymanie relatywnie wysokich cen na wszystkich poziomach tego rynku.

Znacznie mniejszą rolę subsydia eksportowe odegrały na rynku mleka i skrobi. Eksporterzy produktów mlecznych otrzymali ok. 17% łącznej kwoty subsydiów eksportowych, co stanowiło 0,3% wartości obrotów sektora i mogło być źródłem 1/7 kwoty zysku netto firm mleczarskich. Podobną rolę dotacje te odegrały w sektorze skrobiowym. W innych sektorach poziom subwencjonowania eksportu był niewielki: subwencje te stanowiły tylko 0,1% wartości obrotów oraz od nieco ponad 1% zysków sektorów owocowo-warzywnego i produkujących żywność przetworzoną do 7% w sektorze mięsnym.

Reasumując, stwierdzić należy, że sektor żywnościowy skorzystał z możliwości, jakie dało wejście Polski do UE i związane z tym szersze stosowanie subwencji eksportowych. Subwencje te mają jednak wyraźną tendencję gasnącą, gdyż po szybkim wzroście kwoty tych subwencji w latach 2004-2006 obniżyły się one do poziomu niższego niż w 2004 r. Istotne jest także to, że beneficjentami subwencji eksportowych były podmioty sektorów, które są najbardziej regulowane przez WPR, a także to, że były one skutkiem tych regulacji.

Istotną częścią WPR jest ochrona rynku unijnego przed importem produktów rolnictwa z krajów trzecich. Unijny system ochrony tego rynku uznaje się za skuteczniejszy niż system ochrony rynku polskiego przed wejściem do UE. Równocześnie lista produktów zgłoszonych do WTO jako wymagające większej ochrony jest w UE znacznie krótsza niż produktów zgłoszonych przez Polskę. W tej sytuacji jednym ze skutków przystąpienia Polski do UE jest duży wzrost importu produktów rolno-spożywczych uznawanych przed akcesją za wymagające większej ochrony. Największa była dynamika importu surowców dla zakładów przetwórczych z in-

nych krajów Unii sprzyjająca obniżaniu kosztów produkcji wyrobów bardziej przetworzonych.

Nową, szybko rozwijającą się formą pośredniego oddziaływania na rynek rolny jest wsparcie konsumpcji i promocji, a więc rozwijanie popytu na produkty żywnościowe. Wydatki na ten cel tylko w 2009 r. osiągnęły kwotę 0,5 mld zł i były wyższe od łącznej kwoty subwencji eksportowych i wydatków na bezpośrednie interwencje rynkowe. Przeznaczone one były na pomoc żywnościową dla innych krajów, na dopłaty do spożycia mleka i promocję żywności. Rozwój tych form wsparcia oznacza także, że WPR coraz bardziej traci swoją funkcję regulatora produkcji rolnej i rynku rolnego, stając się głównie regulatorem konsumpcji żywności, dochodów rolników i rozwoju wsi.

Z punktu widzenia skuteczności WPR istotna jest ocena, jak ta polityka wpłynęła na stabilność dochodów rolników, produkcji rolnej i cen rolnych¹⁰. Zmienność dochodów, produkcji i cen po wejściu Polski do UE nie tylko nie się poprawiła, ale nawet była większa niż przed wejściem. I tak: w latach 2004-2008 większa niż w latach 1999-2003 była zmienność dochodu przedsiębiorcy rolnego, produkcji zbóż, rzepaku i buraków cukrowych oraz cen skupu tych płodów rolnych. W analizowanych okresach nastąpiło niewielkie zmniejszenie zmienności produkcji globalnej oraz produkcji i cen żywca, z wyjątkiem cen drobiu rzeźnego. Wpływ na te zwiększone wahania produkcji i cen miały zakłócenia na światowym rynku żywnościowym, natomiast WPR nie miała możliwości neutralizowania wpływu tych zakłóceń na rynek unijny. Można więc stwierdzić, że spełniły się oczekiwania producentów rolnych związane z poprawą dochodów i produkcji rolnej, ale nie spełniły się oczekiwania większej stabilności rynków rolnych.

3. Plasowanie się produkcji rolnictwa polskiego w Unii Europejskiej oraz zmiany miejsca i roli rolnictwa w gospodarce Polski

Polska jest krajem średniej wielkości w skali świata. Jej powierzchnia stanowi 7,2% powierzchni Unii Europejskiej, a ludność – 7,7% liczby ludności wspólnoty, co plasuje ją na 6. miejscu w UE (tab. 5).

Rolnictwo polskie jest znaczącym producentem podstawowych produktów rolniczych i zajmuje w Unii Europejskiej wysoką pozycję. Jego pozycja w Unii jest jednak niestała i w odniesieniu do większości produktów ulega ona częściej podwyższeniu (9 produktów) niż obniżeniu (4 produkty). W produkcji zbóż razem zajmuje 3. miejsce, żyta – 2., jęczmienia – 5., owsa – 1., a pszenicy – 4. W produkcji ziemniaków zajmuje miejsce 2., a buraków cukrowych – miejsce 3. Mocna jest również pozycja Polski w produkcji rzepaku i rzepiku – zajmuje ona 3. lokatę, w hodowli warzyw – 3., owoców 3. (w tym jabłek – 1.). W pozostałych produktach plasuje się również wysoko – do 7. pozycji (tab. 5).

¹⁰ R. Urban, I. Szczepaniak, R. Mroczek, wyd. cyt., s. 46-47.

Tabela 5. Udział i miejsce rolnictwa Polski w Unii Europejskiej w latach 2004-2009

Wyszczególnienie	Udział Polski (w %)				Miejsce Polski			
	2004 r.	2005 r.	2009 r.		2004 r.	2005 r.		2009 r.
	25 krajów	25 krajów	27 krajów	27 krajów	25 krajów	25 krajów	27 krajów	
Powierzchnia:	7,9	7,9	7,2	7,2	6	6	6	6
– w tym użytki rolne	10,6 ¹	10,9 ²	8,3	.	3 ¹	5 ²	5	.
Ludność:	8,3	8,3	7,8	7,7	6	6	7	6
– w tym rolnicza	13,9 ¹	13,9 ¹	25,5	25,7	1 ¹	1 ¹	1	1
– ludność aktywna zawodowo w rolnictwie	19,4 ¹	19,4 ¹	18,4	27,4	1 ¹	1 ¹	1	1
Produkcja:								
– zbóż razem:	10,3	10,3	.	8,8	3	3	.	3
– pszenicy	7,2	6,9	6,5	6,2	4	4	4	4
– żyta	43,5	44,2	44,3	37,3	1	1	1	2
– jęczmienia	5,8	6,5	6,5	5,5	6	6	6	5
– owsa	16,5	17,5	16,7	14,2	1	1	1	1
– ziemniaków	21,2	18,5	16,6	16,9	1	2	1	2
– buraków cukrowych	9,8	8,8	8,8	8,6	3	3	4	3
– rzepaku i rzepiku	10,9	9,3	9,3	11,1	3	4	4	3
– lnu (włókno)	3,4	3,9	1,1	0,5	6	6	8	7
– warzyw	8,9	8,1	.	8,1	4	3	4	3
– owoców razem	5,4	4,6	.	6,2	4	5	4	3
– jabłek	20,2	17,1	18,2	23,0	1	3	2	1
– tytoniu	8,3	7,6	7,7	14,3	4	4	4	3
– mięsa razem:	7,7	7,8	7,8	8,1	6	5	6	6
– wołowego i cielęcego	3,9	3,8	3,8	4,9	8	8	8	8
– wieprzowego	9,1	8,9	8,9	8,6	4	4	4	4
– drobiowego	8,6	9,8	9,8	10,8	6	4	4	3
– mleka krowiego	8,4	8,7	8,0	8,3	4	4	4	5
– jaj kurzych	8,2	8,4	8,2	8,6	7	7	6	5
Pogłowie:								
– bydła	6,1	6,2	6,0	6,3	7	7	7	7
– trzody chlewnej	11,2	11,8	11,3	9,9	3	3	3	4

¹ 2002 r. ² 2003 r.

Źródło: Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2005, GUS, Warszawa 2005, s. 744-745; Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, 2006, GUS, Warszawa 2006, s. 739, 791-792; Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich 2005, GUS, Warszawa 2005, s. 223, 462-479; Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich 2006, GUS, Warszawa 2006, s. 444-459; Rocznik statystyczny rolnictwa 2011, GUS, Warszawa 2011, s. 370-387. Obliczenia własne.

Polska jest dużym producentem pieczarek świeżych i przetworzonych. Pod względem produkcji pieczarek plasuje się na trzecim miejscu, po Niderlandach i Francji, z tym że w produkcji pieczarek zbieranych ręcznie zajmuje pierwsze miejsce. Ponadto Polska jest znaczącym producentem grzybów bocznika i twardziaka. Produkcja i eksport bocznika systematycznie rośnie.

Ponadto Polska jest ważnym producentem warzyw i owoców (7-8%), w tym w zbiorach owoców strefy umiarkowanej (12-15%). Przy tym jest największym pro-

ducentem owoców miękkich na świecie: w produkcji owoców maliny i czarnej porzeczki zajmuje pierwsze miejsce.

Polska w UE jest największym producentem owoców wiśni, jabłek, porzeczek, agrestu i malin, drugim producentem owoców truskawki. Ta produkcja stanowi podstawę rozwoju chłodnictwa na potrzeby krajowe i eksport. W eksporcie dominują: truskawki, wiśnie i czereśnie, maliny, porzeczki czarne i czerwone oraz jagody. Następują przesunięcia w wielkości i wartości eksportu poszczególnych produktów. Ponadto Polska jest dużym producentem jabłek i koncentratu soku jabłkowego.

Należy zaznaczyć, że możliwości poprawy pozycji rolnictwa polskiego w Unii są duże, ponieważ pod względem produktywności roślin i zwierząt plasuje się na niskich, a w dodatku na zmiennych, pozycjach (tab. 6).

Tabela 6. Plony roślin i produktywność zwierząt w Polsce i w krajach Unii Europejskiej w latach 2004-2009

Wyszczególnienie	Produkcyjność w Polsce w roku				Miejsce Polski w roku			
	2004	2005	2008	2009	2004	2005	2008	2009
Plony podstawowych roślin (w dt/ha)								
Zbóż:	35,4	32,3	32,2	34,8	20	20	24	19
– pszenicy	42,8	39,5	40,7	41,7	14	16	18	14
– żyta	27,6	24,1	24,7	26,6	14	17	20	13
– jęczmienia	35,2	32,2	30,0	34,4	15	18	21	16
Ziemniaków	196	176	191	191	19	20	19	19
Buraków cukrowych	428	410	465	543	16	17	16	13
Mięsa od 1 sztuki (w kg)								
Bydła	160	246	235	241	23	21	20	18
Trzody chlewnej	85	87	86	87	13	9	11	10
Udój mleka od 1 krowy (w l)	4082	4333	4546	4776	22	23	24	22

Źródło: Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich 2005, GUS, Warszawa 2005, s. 442-456; Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich 2006, GUS, Warszawa 2006, s. 444-460; Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich 2010, GUS, Warszawa 2010, s. 372-387; Rocznik statystyczny rolnictwa 2011, GUS, Warszawa 2011, s. 374-391. Obliczenia własne.

Ogólnie rzecz ujmując, stwierdza się, że w analizowanym okresie (2003-2010) zmieniły się miejsce i rola rolnictwa w gospodarce Polski, o czym świadczą zmiany we wskazanych wskaźnikach (w %)¹¹:

1. Udział użytków rolnych (u.r.) w ogólnej powierzchni kraju zmniejszył się z 51,7% 2003 r. do 49,6% w 2010 r.

2. Udział czynnych zawodowo lub pracujących w rolnictwie w ogólnej liczbie czynnych zawodowo lub pracujących w kraju zmniejszył się z 15,7% w 2003 r. do 14,5% w 2010 r.

¹¹ Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2004, GUS, Warszawa 2004; Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2011, GUS, Warszawa 2011; Rocznik statystyczny rolnictwa 2011, GUS, Warszawa 2011.

3. Udział wartości środków trwałych brutto produkcyjnych rolnictwa w wartości środków trwałych brutto produkcyjnych w kraju zmniejszył się z 6,6% w 2003 r. do 4,9% w 2010 r.

4. Udział nakładów inwestycyjnych produkcyjnych rolnictwa w nakładach inwestycyjnych produkcyjnych w kraju zmniejszył się z 1,8% w 2003 r. do 1,7%, 2010 r.

5. Udział produkcji globalnej rolnictwa w produkcji globalnej ogółem gospodarki narodowej zmniejszył się z 3,5% w 2003 r. do 3,0% w 2010 r.

6. Udział rolnictwa w krajowej wartości dodanej brutto wzrósł z 2,6% w 2003 r. do 3,4% 2010 r.

7. Udział eksportu produktów rolniczych w eksporcie ogółem w kraju wzrósł z 3,4% 2003 r. do 4,9% w 2010 r.

Zmniejsza się zatem udział rolnictwa w zasobach czynników produkcji, działaniach odnawiających je oraz w wytwarzanej produkcji globalnej, natomiast wzrasta udział w wytworzonej wartości dodanej brutto oraz w eksporcie.

4. Podsumowanie

Rolnictwo, chronologicznie pierwsza zorganizowana forma działalności człowieka we wszystkich krajach, ze względu na dostarczane dobra odgrywa szczególną rolę. Podlega procesom dostosowawczym do zmian w całej gospodarce narodowej. Zmniejsza się jego udział w użytkowanych czynnikach produkcji i wytwarzanej produkcji globalnej oraz dodanej, natomiast niezmiennie rośnie jego rola w zaspokajaniu podstawowych potrzeb człowieka – wyżywieniu oraz w ekosystemie. Polityka rolna Unii Europejskiej przeszła ewolucję od popierania rozwoju produkcji do kształtowania pożądanego poziomu spożycia, dochodów rolników i ekosystemów.

Polska pod względem powierzchni i ludności w Unii Europejskiej zajmuje 6. miejsce. Pozycja rolnictwa polskiego jest jednak wyższa, a w niektórych produktach nasz kraj zajmuje nawet pierwszą pozycję. Zajmowana pozycja jest jednak niestała, obserwuje się bowiem jej wahania. Zachodzi potrzeba podjęcia działań prowadzących do stałego wzrostu pozycji rolnictwa polskiego w UE.

W gospodarce Polski zmieniają się miejsce i rola rolnictwa. Maleje udział rolnictwa pod względem użytków rolnych w ogólnej powierzchni kraju, czynnych zawodowo w rolnictwie, wartości środków trwałych brutto, nakładów inwestycyjnych produkcyjnych oraz produkcji globalnej, natomiast wzrasta udział rolnictwa w krajowej wartości dodanej i eksporcie.

Literatura

- Czyżewski A., Henisz-Matuszczak A., *Rolnictwo Unii Europejskiej i Polski. Studium porównawcze struktur wytwórczych i regulatorów rynków rolnych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2004.
- Kapusta F., *Zmiany struktury agrarnej i kierunków produkcji rolniczej w Legnicko-Głogowskim Okręgu miedziowym*, PWN, Warszawa 1976.

- Kapusta F., *Teoria agrobiznesu*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2003.
- Kapusta F. *Przedsiębiorczość. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Forum Naukowe, Poznań-Wrocław 2006.
- Kapusta F., *Wybrane zagadnienia z polityki agrarnej, cz. I*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław 1984.
- Kopeć B., *Metodyka badań ekonomicznych w gospodarstwach rolnych (Wybrane zagadnienia)*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław 1983.
- Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2004, GUS, Warszawa 2004
- Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2005, GUS, Warszawa 2005.
- Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2006, GUS, Warszawa 2006.
- Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2007, GUS, Warszawa 2007.
- Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2011, GUS, Warszawa 2011.
- Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich 2005, GUS, Warszawa 2005.
- Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich 2006, GUS, Warszawa 2006.
- Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich 2007, GUS, Warszawa 2007.
- Rocznik statystyczny rolnictwa 2010, GUS, Warszawa 2010.
- Rocznik statystyczny rolnictwa 2011, GUS, Warszawa 2011.
- Stachak S., *Wstęp do metodologii nauk ekonomicznych*, Książka i Wiedza, Warszawa 1997.
- Urban R., Szczepaniak I., Mroczek R., *Polski sektor żywnościowy w pierwszych latach członkostwa (Synteza)*, IERiGŻ, Warszawa 2010.
- Wilkin J., *Wielofunkcyjność rolnictwa – konceptualizacja i operacjonalizacja zjawiska*, „Wieś i Rolnictwo”, 2009 nr 4 (145).
- Woś A., *Rolnictwo jako dziedzina biznesu*, [w:] *Encyklopedia biznesu*, t. II, Fundacja Innowacja, WSS-E, Warszawa 1995.

POLISH AGRICULTURE IN THE EUROPEAN UNION CONDITIONS

Summary: Agriculture is chronologically the first organized form of human activity and in all countries because of the delivered goods and fulfilled functions in the ecosystem it plays a special role. In all countries it undergoes a variety of changes. Polish accession to the European Union enforces a process of its agriculture adaptation to the EU conditions and the Common Agricultural Policy. The agricultural policy of the European Union has evolved from supporting the development of production to forming the desired level of consumption, the income of farmers and ecosystems. The paper analyzes the evolution of agricultural policy, both having an impact on our agriculture as well as the transformation of the agricultural background of other EU countries. The share of agriculture in the use of production factors, produced output and added value decreases but agriculture continues to grow its role in meeting basic human needs – nutrition and ecosystem. Poland in terms of area and population in the European Union takes the 6th place. The position of Polish agriculture is, however, higher in some products, it is even first. A drawback is that it is unstable. Polish economy has changed the place and role of agriculture. There is a declining share of agriculture in terms of: the total agricultural land area of the country, the labor force in agriculture, the value of gross fixed capital formation, investment, and production output, while there is an increasing share of agriculture in the national value-added and exports.

Keywords: adaptation, agriculture, space, role, position, politics.